

TÜRKÇE VE RUSÇADA TONLAMA, KURGU

Dr.Diana Önbař

M. Soner Otrakçı

Karşılaştirmalı dilbiliminin konusu, genellikle akraba diller olur. Akraba olmayan diller eğitim uygulamasında öğretmen ve öğrenciler çok sık olarak daha önce betimlenmemiş dil olayları ile karşılaşır. Şöyle ki: Türk öğrencilerin Rusça öğrenim sürecinde Rusçanın cümle tonlaması ile ilgili bir çok zorluklar ortaya çıkar. Bu açıdan Rusçanın ve Türkçenin konuşma dilindeki cümle türlerinin incelenmesi önemli bir konu sayılabilir.

Bilindiđi gibi, konuşma diline özgü cümledeki tonlamanın işlevsel rolünü, kelime bilgisi ve dilbilgisel öğelerinin anlam ilişkisi belirlemektedir.

Bu makalenin araştırma konusu düz cümle, soru cümlesi ve "arzu-istek" cümlelerinin tipleri, onların yapısı, tonlaması ve kullanılışıdır.

Tonlama birimleri araştırılınca dilin bazı özelliklerinin gözönünde bulundurulması gerekmektedir. Cümlelerin iletişim tiplerinin ayrılmasından; kelime sırasının ve edatların katılım derecesi; zamir kelimelerin çok anlamlı; fiil şekillerin sesteş; tonlamanın mimik ve jestler ile olan ilişkisi bu özellikler arasında yer almaktadır.

Diğer Türk lehçeleri ile birlikte Türkçe de eklemeli dillere aittir. Bu çok önemli şekil özelliği Türkçeyi Rusçadan ayırabilir. Rusça bükümlü sayılan Hint-Avrupa dil ailesinin temsilcisidir. Bükümlü bir dil olarak Rusçada kelime değişimi büküm aracı ile gerçekleşir. Büküm (takı) birkaç dilbilgisi kategorisinde aynı zamanda ifade edilebilir. Eklemeli dillerde her biri bir dilbilgisel anlam taşıyan ekler kelime gövdesine eklenir.

Türkçede cümle bilgisinde tamlayanın (belirleyenin) tamlanandan (belirlenenden) önce gelmesi kuralı vardır. Yüklem genellikle cümlenin sonunda bulunur: SOP¹ Rusçada düz cümle türlerinde yüklem genellikle hemen öznenin sonra yer alır: SPO.

Türkçe soru cümlelerinin özelliği, 4 fonetikselle biçimi bulunan -mU soru ekinin bulunmasıdır.

Türkçede olduğu gibi Rusçada da soru cümleleri soru zamirleri olan **kim, ne, nasıl** zamirlerinin kullanılması ile oluşturulur.

Bu şekilde Türkçe soru cümlelerinde soru, soru zamirleri ya da soru ekler ile ifade olunabilir. Bunlardan birisi cümlede olmak zorundadır. Ancak her ikisinin aynı zamanda kullanılması imkansızdır. Rusçada soru, dilbilgiselle olarak soru kelimelerinin yardımı ile; soru kelimeleri kullanılmadan, ya da "a" (ya) bağlacı ile biçimlenebilir.

Bu durumları daha ayrıntılı olarak gözden geçirelim.

Ritm tonlamanın en önemli bileşim unsurudur. Türkçede bir eğilim görülüyor: Terkipte kelimelerin vurgusu yaklaşık aynı arada (ritmik şekilde) seslendiriliyor. Örn.: "*İşte taze ekmek ve sebze.*" Bu cümlenin seslendirilmesinde bağlaç olan "ve" vurgulu oluyor, işte o zaman "ekmek" ve "sebze" arasında ara ortaya çıkıyor. Bu ara vurgulu heceler arasında eşit ara zaman dilimi sağlıyor.

İşte taze ekmek -ara- ve sebze.

Türkçe düz cümlenin seslendirme zamanında, ana rol; anlam tonlamasına aittir. O, terkinin tüm kelimeleri bir grupta birleştiriyor. Anlama tonlaması, cümle içerisinde tamlama grupları artı fiil ve ona bağlı olan nesneyle birleşmektedir. Böyle terkipte kelimeler arasındaki aralar uygun görülmemektedir. Tüm bunların heceleri bitişik seslendirilmekte ve bu elemanlar tek melodikal kontur ile birleşmektedir. Grup içerisinde elemanları yeniden bölme görülmemektedir:

Üç ekmek getir. (ü-çek-mek-ge-tir)

Tamlama gruplarında anlamlı vurgu sık sık tamlayana düşüyor. Örn.: *ucuz şeker, büyük gemi, güzel insan, sıcak çorba.*

¹ S - Subjekt (özne), O - Objekt (nesne), P - Predikate (yüklem)

Eğer tamlama grubunda "bir" kelimesi kullanılıyorsa o zaman anlamlı vurgu tamlayana geçer.

Fiil ve nesne birlikte bulunduğu anda anlamlı vurgu genellikle nesneye düşer.

Örn.: a-*Sandalye getir.* b- *Rusça öğren.*

Düz cümlede anlamlı vurgu yükleme düşer.

Örn.: a- *Öğretmenim bu gece bize gelecek.* b- *Size leziz bir yemek tarifi vereceğim.*

Düz cümle genellikle iki kelime grubunda şekilleniyor: Özne ve yüklem grubu. Bu her grup kendi anlam vurgusunu taşımaktadır. Aynı zamanda Türk Dili kurallarına göre öznenin sonra ara bulunması gerekmektedir. Bu yüzden özne grubunun yükselen tonu yüklem grubundan daha güçlü olur. Örn.: *Şu Ahmet -ara- iyi bir öğrencidir.*

Yukarıda da belirtildiği gibi Türkçe soru cümlelerinde soru zamirleri ya da soru ekleriyle ifade olunabilir. Soru zamirleri cümle oluşumunda gerek öznenin gerekse yüklem grubunda yer alabilir. İşte bu durumda anlam vurgusu her zaman soru zamirlerine düşmektedir. Örn.: *Kim öğrencidir ? Bu işçi kimdir ? Ne ucuzdur? Bu yufka nasıldır ?* Soru edatları genellikle yükleme bağlıdır. Genel olarak konuşma dilinde yükselen ton yüklem grubunda olmaktadır. Örn.: *Ayşe -ara- iyi bir öğretmen midir ?* Soru eki de gerek özneye gerekse diğer öğelerle kesin bir uyum içersindedir.

Örn.: *Bayan öğretmen Rus mu?*

Bayan Rus öğretmen mi?

Rus Öğretmen bayan mı?

Dinleyiciyi bir şeye ikna etmek, o şeyi kanıtlamak ya da kıyaslamak için ünlem cümleleri kullanılması gerekmektedir. Ünlem cümleleri konuşma dilinde genellikle olumlu ve olumsuz emir cümlesi olarak sunulmaktadır. Örn: *Çalış! Çabala! Gayret et! Durma! Geç kalma!*

Bu tip cümlelerde yüklem en yüksek tonla tonlanması gerekmektedir.

Türkçede kelime türü bakımından ünlemlerin çok geniş kelime hazinesine sahip olduğu görülmektedir. Ünlem edatları sevinç, korku,

öfke, nefret, coşku, şaşma, acıma gibi duyguları, heyecanları ifade etmektedirler. Örn.: *Ay, ne güzel! Ah, ben ne yaptım! Ah, o eski günler! Eyvah, yandık! Vah zavallı genç! Vay anasını! Ta, akşama kadar! Hey Allahım, bu ne güzellik!* vb. Böylece ünlem tipi cümlelerde anlam vurgusu en güçlü şekilde ünleme düşmektedir. Ünlemden sonra ara çıkarılıyor; cümlenin diğer bölümü alçalan bir ton ile seslendirilmektedir.

Tonlama ve cümle bilgisinin oranına bakınca, şunu belirtmemiz gerekiyor. Türkçede cümlenin tonlama tiplerini çıkartmak için kesin bir ayrımı bulunmamaktadır. Bunun açıklaması Türkçenin dilbilgisel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca tonlama birimlerini çıkarmak için evrensel araçlar henüz bulunmamaktadır.

Rusçada yedi (7) ana tip tonlama kurgusu² bulunmaktadır³. Bu tonlama kurgusunu seslendiren cümlenin anlamı farklı olmaktadır.

Her tonlama kurgusu tipinde belli bir hece şekli bulunmaktadır; bu hecede tonun değişikliği oluşmaktadır. Tonun değişmesi anlam farkını ifade etmektedir. Böyle hecelere "**anlamın ve tonlamanın merkezi**" adı verilmektedir. Her tonlama kurgusunda merkez, merkez öncesi ve merkez sonrası unsurlar bulunmaktadır. Aşağıda belirtilen sesbilgisi farkları tonlama kurgusuna esas olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

- **merkezde ünlünün tonunun değişmesi;**
- **merkez önü unsurda tonun seviyesi;**
- **merkez sonrası unsurda tonun seviyesi.**

Aşağıda TK 'nun ana tipleri kısaca karakteristik olarak belirtilmektedir.

TK-1: Tipik kullanımı, bitişik düz cümlede:

Katya öğrencidir. Vladimir de öğrencidir.

Tonlama ünlünün merkezinde yavaş yavaş aşağıya iniyor; merkez sonrası orta tonundan daha aşağı seviyede seslendirilmektedir.

TK-2: Tipik kullanımı - soru cümlesinde soru kelimesi ile.

O ne zaman gelir?

² Tonlama kurgusu(TK) - Intonation construction, İK (İng)

³ Brizgunova Y.A. Rusçada Ses ve Tonlama, Moskova, 1983

Bu tip kurguda anlamlı vurgu, en güçlü şekilde ünlünün merkezinde seslendirilir. Anlam vurgusu anlama göre şöyle değişebilir. (ünlem, özne ve diğer öğeler)

TK-3: Tipik kullanımı: Soru kelimesi ve soru eki olmadan soru cümlelerinde:

Siz yarın gelecek misiniz?⁴ O yarın mı⁵ geliyor?

Ünlünün merkezinde ton hızlı yükseliyor; merkez sonrasında ton, orta tondan aşağıya iniyor.

TK-4: Tipik kullanımı: Bağlaç olan "a" (ya, peki ya) ile soru cümlesinde:

Örn: Ya siz? Peki ya Volodya gelecek mi? Ya Boris?

Ünlünün merkezinde ton iniyor; merkez sonrasında ton yükseliyor.

TK-5: Tipik kullanımı - Yüksek düzeyde varlıkları niteleyen ya da belirten; yüksek düzeyde oluş, hareket, duruş gösteren cümlelerde görülür.

Örn: O nasıl oynadı! İlginç hikaye! Hava ne güzel!

TK-5'te iki merkez bulunur: Birinci ünlünün merkezinde ton yükseliyor. İkincide ise iniyor. Bu tip kurguda anlam vurgusu daha güçlü, karakteristik olmaktadır. Çünkü ünlü ve ünsüz seslendirmesi yaşanıyor.

TK-6: Bu tip vurgu günlük yaşantıda kullanılan cümleleri oluşturmaktadır.

Örn.: Gün! Nasıl gün bugün! Ne güzel gün bugün!

Ünlünün merkezinde ton yükselmekte ve sonuna değin yüksek şekilde devam etmektedir.

TK-7 Tipik kullanımı: Yüksek düzeyde olumsuz varlıkları niteleyen ya da belirten; yüksek düzeyde olumsuz oluş, hareket, duruş gösteren cümleler:

Örn: Nasıl doktor! = (O iyi doktor değil.)

O ne kadar çalıştı! = (O az çalıştı.)

⁴ Rusça cümlede soru eki bulunmamaktadır.

⁵ Bkz. 4 nolu dipnot.

Bu çeşit kurgu tonlaması TK-3'e benzemektedir.

Yukarıda verilmiş materyal Rusça ve Türkçe cümlelerin tonlamasındaki farkları göstermektedir. Bu farklar Rusça ve Türkçe dilbilgisi sistemlerin benzeşmezlikleri ile bağlantılıdır. Bizce bu materyal her iki dilin tonlama betimlemesinin ve daha detaylı karşılaştırmasının gerekliliğini kanıtlamaktadır. Aynı zamanda "**Türk öğrenciye Rusça konuşma dilinin tonlaması**" ders kitabının hazırlanmasının önemini açıklamaktadır.